

ÖKOKONZERVATÍV KISKÖNYVTÁR

A konzervatív világnézettől és a jobboldali politikai pozíciótól távolról sem idegen – éppenséggel szerves része – a természetvédelem, a Föld megóvásának igénye, sőt a (teremtett) természet eredeti rendjéhez minél közelebbi állapot visszaállítása. A magyar nyelven megjelent, ehhez a nemes és hosszú tradícióhoz tartozó irodalom – legyen az teológiai, filozófiai, ökológiai, politikai vagy kulturális mondanivalójú – Assisi Szent Ferenc imádságaitól Henry David Thoreau erdei elmékedésein és Herman Ottó szakkikkein át Martin Heidegger kései bölcséleti esszéiig és Szent II. János Pál pástorleveleiig ível. Ebből a vonatból válogattunk négy elemet magyar nyelven.

KONRAD LORENZ MAGYARUL

A modern etológia és természetvédelem atyja, **Konrad Lorenz természetszerűleg vallott kulturkonzervatív nézeteket**. Az osztrák zoológus és ornitológus az összehasonlító magatartáskutatás bevezetőjeként tudományterületét kezdetben „állatpszichológiának” nevezte, ám az állatvilág kutatása közben felfedezett törvényszerűségeket (amik meghatározzák az agresszió, a szaporodás, a tanulás, a társas viselkedés, az utánzás stb. jelenségeit) egyre inkább az emberek közötti viszonyokra is vonatkoztatta, ezért legalább ennyi joggal nevezhető az emberi viselkedéslélektan megalapozójaként is. Ezt tükrözi, hogy 1973-ban – megosztva – adományozott Nobel-díját az „egyéni és szociális viselkedésminták felépítésével és működésével kapcsolatos felfedezéseierért” kapta.

1940-ben nevezték ki a Königsbergi Egyetem pszichológia tanszékének professzorává, amelyben nagy szerepe volt a konzervatív (forradalomhoz is közel álló) szociológusnak, Arnold Gehlennek. Egy év múlva be kellett vonulnia, majd a háború végén hadifogságba esett. 1948-ban tért haza – kevés poggyászban egy hétszázötven oldalas kézirat volt, amely összehasonlító viselkedéstudományi kutatásait tartalmazta, telis-tele a biológia és a filozófia izgalmas átfedéseivel. Az ún. „Orosz kézirat” posztumusz jelent meg németül (*Az „Orosz kézirat”, 1944–1948. Az ember természetrajza. Bevezetés az összehasonlító viselkedéstudományba* [1992] 1998).

Az összehasonlító *viselkedéstudomány*, vagyis az általa kidolgozott tudományterület lényege az volt, hogy az állatfajok viselkedését öröklött, belső ösztönök által kiváltottnak, de külső (környezeti, társas, egyedi) hatások által is formálódnak tekintette. Vagyis meghaladta a pusztán evolúciós, pláne az akkoriban divatos behaviorista magyarázatot, hiszen – bevésődés (*imprinting*) és tanulás folytán előálló – fejlődést állapított meg az állatoknál.

Állattani megfigyeléseit és azokon alapuló magatartás- és viselkedéstudományi megállapításait tizenkilenc – majdnem mind magyar nyelven is elérhető – könyvben összegezte, amelyek úttörő szaktudományos értékükön túl olvashatósságukkal is hozzájárultak széleskörű ismertségükhöz (*Válogatott tanulmányok*. 1977, *Összehasonlító magatartás-kutatás. Az etológia alapjai* [1978] 1985, *A gondolat ösvényein. Szöveggyűjtemény*. 1995, *Az állati és emberi*

viselkedésről. *Összegyűjtött tanulmányok*. I-II. [1965] 2001, *Salamon király gyű-rűje* [1970] 2003). Közérhető stílusa, személyes megfigyeléseinek érzékletes leírása, hétköznapi példázatai és közérdeklődésre számot tartó kutatási területei miatt egyes művei nemcsak a szakmai közeg tudományos szenzációinak, hanem az átlagolvasók bestsellereinek is számítottak, mint például az először 1950-ben megjelent *Ember és kutya* (első magyar kiadása 1973-ban jelent meg, amelyet azóta féltucat másik követett) vagy az 1963-as *Az agresszió* (magyarul 1994 óta olvasható, legutóbb 2013-ban adták ki újra).

Általános etológiai, magatartástudományi és viselkedéslélektani kutatásai kezdettől fogva holisztikus, biocentrikus keretbe illeszkedtek. Anélkül állapított meg hasonlóságot az állatok háziasítása és az ember civilizálódása között, hogy az állatvilágot antropomorfizálta volna, az emberi viselkedésben a biológiai átöröklésnek pedig a korábban elfogadottakhoz képest nagyobb jelentőséget tulajdonított. Az állatok domesztikálódásának, túlzott kitenyészítésének árnyoldalaihoz (degenerálódás, génvesztés) hasonló jelenségeket vett észre az ember civilizálódásának eredményeképpen. Az „ember elházasodásáról” szóló, fél évszázad alatt kiérlelt tétele **a modern, ipari civilizáció kényelmére, társadalmi berendezkedésére vezette vissza az ösztönök és a természetes szelekció fokozatos kikapcsolódását**, majd az ezek által kiváltott szociális és kulturális problémákat.

Lorenz etológiai kutatásainak „sarokkő faja”, ikonikus állata a nyári lúd volt (*Én itt vagyok – te hol vagy? A nyári lúd etológiája* [1988] 1999). 1938-tól kezdve vizsgálta a vadludakat, leginkább a háziasítás után fellépő zavarai és az ennek következtében megváltozott viselkedésük érdekelték. Már munkásságának 1944-ig tartó szakaszában is fokozatosan vitte át az állatvilág domesztikálásának árnyoldalairól s az emiatt fellépő diszfunkciókról tett megállapításait az ember egyéni és társas viselkedésére. Leginkább az ösztönök csökkenése, a be- és összeartság okozta bajok, a természettől való elidegenedés következményei és a civilizálódással elvesztett biológiai késztetések-képességek foglalkoztatták. Életpályája utolsó harmadára jellemző markánsan konzervatív kultúrpeszimizmusának alapját e jelenségek emberi társadalomban való eltéveszthetetlen megjelenése és terjedése adta.

Lorenz fő művének a németül 1973-ban megjelent *A tükör hátoldala* (2000) című írását tartotta, amely *Az emberi megismerés természetrajza* alcímet viseli, és a genetikai örökségnek és a civilizációnak az emberi tudatra, viselkedésre és együttélésre gyakorolt hatásával foglalkozik. A '70-es évek első harmadától kezdve, majd különösen a '80-as években Lorenz az itt lefektetett elveket radikalizálta. Ennek dokumentuma a civilizálódással szembeni vádiratként is olvasható nagysikerű, 1973-ban megjelent műve, amely *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne* címet viseli (magyarul többször is megjelent: 1989, 1994, 2001, 2008, 2014, 2019). A sorrendben a túlnépesedést, a szerves élettér elpusztítását, az „önmagunkkal való versenyfutást”, az „érzelmek fagyhalálát”, a genetikai hanyatlást, a hagyományok szándékos lerombolását, a dogmák erejét s végül az atomfegyverek kifejlesztését-fenyegetését felsoroló bűnlajstrom a 20. század (sőt az egész racionalista, karteziánus eredetű **természetrombolás, amelyet az ipari forradalom vitt tőkélyre, majd napjaink globalizációja teljesít be**) során fokozatosan és egyre drámaibban érvényesülő civilizálódás negatív katalógusa. Egyik kijelentése szerint „azt az ideát, hogy megfelelő »kondicionálással« az összeartság következményeitől védett, új típusú ember volna előállítható, veszedelmes agyrémenek” tartotta; az egyoldalú gazdasági szemléletet, a hedonizmust, a természettel és az étellel szembeni tisztelatlenséget, a család szétrombolását, a tekintély elvetését, valamint a technoprogressziót egyaránt ostorozta. A kiáltvány számos helyen romantikus konzervatív (és ezért igaz) kijelentésekre ragadtatja magát: „A városlakók elől még a csillagos égbolt látványát is elfedik a toronyházak és a vegyi eredetű légköri szennyezés”; másutt idejekorán száll szembe csak mára

Konrad Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne* (1973 [1988])

beérő jelenségekkel, például így: „ostobaság, miszerint a tudásunk elegendő ahhoz, hogy az emberi genomba való beavatkozással az embert mesterségesen »megjavítsuk«.”

Szintén az emberi domesztikálódás problémáiról szól a tíz évvel később megjelent *Ember voltunk hanyatlása* (magyarul: 1996, 2002, 2007). Valóságos *Erzkonzervatív*ként azt írja, hogy a mai „technokratikus világrend” keretei között „újja kell élesztenünk a tudományközpontú és technomorf gondolkodás által elnyomott fogékonyságot a Szép és Jó iránt”, máskülönben az emberben „fokozatosan elsorvadnak mindazon tulajdonságai, amelyek emberi voltát alkotják” – éppen ezért könyve megállapításainak alapja az, hogy a „környezetpusztítás és a kultúra »hanyatlása« kéz a kézben járnak”.

Konrad Lorenz a természetvédelmi mozgalmakban is tevékenyen részt vett: annak a sikeres népszavazásnak a vezéralakjává vált, amely 1978-ban megakadályozta a zwentendorfi atomerőmű üzembe helyezését, 1985-ben pedig a Donau-Auen Nemzeti Park területén épülő vízierőmű ellen kampányolt. Többek között ebbéli tevékenységéről is vallott abban az életútinterjúban, amelyet Kurt Mündlnek adott („*Mentsétek meg a reményt*” [1987] 1991, 2006). Halála előtt két évvel úgy fogalmazott, hogy „minél jobban öregszem, annál jobban közeledem a zöldekhez”, mely program alatt „a természet ismeretét és tiszteletét” értette. Akár a természet rendjét, akár az állatvilág működését, az ember világát, azon belül a kultúrát vizsgálta, felfogásának etikai alapjáról így vallott, rávilágítva az összetettség megőrzésének mint elsődleges konzervatív feladatnak a lényegére: „minden élő rendszer annál stabilabb, minél több faj él együtt benne. Az ember nem kívülálló, hanem részese a Föld legkülönbözőbb ökoszisztémáit irányító törvényszerűségeknek.”

Lorenz életműve segít felismerni azt a szoros viszonyt, amelyben a kulturális egészség és a természet sértetlensége van. Másfelől közelítve, de ugyanezt fogalmazta meg a globalizációt kárhóztatva Tőkéczi László, amikor azt írta, hogy „a világ társadalmainak egyszínűre konstruálása ugyanúgy nem kívánatos, ahogyan a természeti sokszínűség pusztulása sem.” ■

BÉKÉS MÁRTON

ROGER SCRUTON ZÖLD FILOZÓFIÁJA

„Érezz lokálisan, gondolkodj nemzeti szinten!” – cseréli fel Roger Scruton a zöldek jól ismert „gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan” jelszavát. Az Orbán Viktor által a tavalyi év végén kitüntetett legendás brit konzervatív filozófus 2012-es, *Zöld filozófia – Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?* című kötete 2018-ban jelent meg magyarul az Akadémiai Kiadónál, célja pedig kettős: egyrészt annak bemutatása, hogy **a zöld gondolat természetes helye a jobboldalon van**; másrészt a baloldali indoklás és cselekvési terv helyett egy konzervatív magyarázat és cselekvési terv felvázolása, ami a környezetvédelem és klímaváltozás kérdését illeti.

Scruton elsőként is tisztázza, hogy a konzervativizmus nem a szabad piac és a *homo economicus* gazdasági ideológiája; s rámutat, hogy nem szabad összekeverni a konzervativizmust a szabadpiaci liberalizmussal, amely mindent gazdasági szempontból értelmez, beleértve magát az embert is. A brit filozófus szerint az az elképzelés, hogy „a piac mindent megold”, ugyanolyan utópia, mint a marxizmus. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy Scruton és az általa képviselt konzervativizmus ellenezné a piaczgazdaságot; ám szerzőnk rámutat, hogy az európai konzervativizmus számára mindig is fontosabbak voltak a hagyományok, az intézmények, a rend és a kultúra. Azaz a piac, jó esetben, megfelelő környezetbe ágyazódik be. Scruton ezzel együtt hamis szembeállításaként értelmezi az állam–egyen és az állam–piac dichotómiát.

A környezetvédelem elsősorban nem gazdasági, hanem morális kérdés – mutat rá, leszögezve: ugyan a konzumerizmus és pazarlás ellenzése közös pont a baloldali zöldek és a konzervatívok között, ugyanakkor a baloldali zöldek számára a klímaváltozás elleni küzdelem és a zöld gondolat valójában csak a progresszív társadalomátalakító céljaik eszközeként szolgál. Márpedig

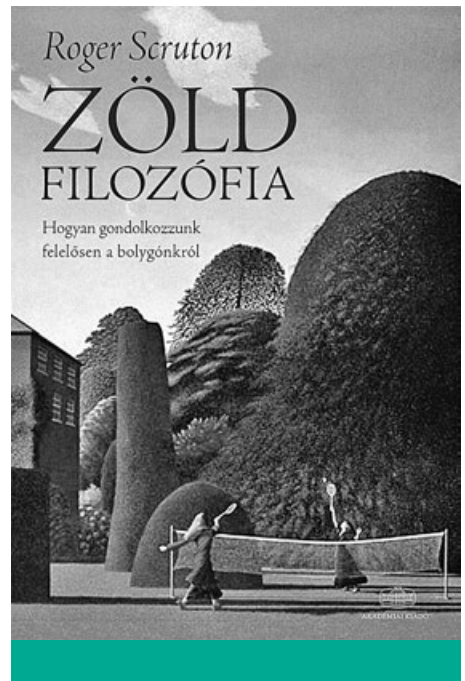
a környezetvédelemnek az egyenlőség és egyéni szabadság kérdéséhez nem sok köze van, a fenntarthatóság és a társadalmi igazságosság pedig nem feltétlenül egyeztethető össze. Scruton tételét igazolja Greta Thunberg 2019 őszén közzétett kiáltványa, amelyben szerzőtársaival együtt kifejti, hogy valójában a környezeti problémák „az elnyomás, a patriarchátus, a rasszizmus és a gyarmatosítás” termékei, tehát ezek ellen is küzdeni kell. A radikális baloldali zöldek megoldási receptje az államosításra, szabályozásra és globális egyezésekre épül, emellett azonnali és radikális életmódváltást szeretnének kikényszeríteni, ráadásul egyoldalú intézkedési ötleteik vannak. Ezek azonban nem működnek – olvassuk.

Miért nem? Egyrészt azért, mert az államnak is megvannak a maga preferenciái a tekintetben például, hogy mely vállalatokat részesíti előnyben; vagy ott van a kommunista idők tapasztalata, amelyben a környezetrombolásért felelős szocialista ipar működtetőit nem lehetett elszámoltatni. Másrészt azért, mert a túlszabályozás visszaüt, s nem képes rugalmasan alkalmazkodni a különféle egyedi helyzetekhez – Scruton egyik példája a sok közül az, hogy 1993-ban az amerikai szövetségi kormány megtiltotta Kalifornia egy megyéje lakóinak, hogy tűzgáttakkal védjék otthonaikat, mivel attól tartott, hogy ez veszélyeztetné a védett sivatagi kengurupatkányokat. Így aztán a futótűzek mind az otthonokat, mind az állatokat elpusztították. Ilyesmi történt akkor is, amikor egy jelentéktelen halfaj védelme miatt 26 millió köbláb édesvizet kellett az óceánba engedni, ami a Szilícium-völgy két évnyi ellátása.

A nemzetközi egyezmények hátulütője a betarthatatlanságuk. Az éghajlatváltozásról és környezetvédelemről szóló nemzetközi találkozók általában megállapodás nélkül érnek véget, a csalódott zöldek pedig rendszerint Amerikára és Kínára mutogatnak. Scruton megállapítása szerint „a Kiotói Egyezmény kudarca részben annak az amerikai felismerésnek volt köszönhető, miszerint az egyezményt Kína és India csak szimbolikus gesztusok révén tudja betartani, és eszük ágában sincs keresztül vinni azokat az intézményi változtatásokat, amelyek segítségével az aktuális érdekeiket nem tükröző megállapodásokat is be lehetne tartatni velük.” Másik példával él, amikor azt írja, hogy „a posztgyarmati Afrika története jól mutatja, hogy amennyiben a kontinens túljut a stagnáláson, és keresztül megy a másutt is végbe ment ipari forradalmon, annak az esélye, hogy az ezzel járó szén-dioxid-kibocsátást megállapodásban korlátozzák, egyenlő a nullával.” Azaz a nemzetközi megállapodások ritkán teremtik meg a betartásukban való érdekeltséget. Emellett „a globalizáció folyamán létrejött transznacionális intézmények vagy a nemzetállamoktól nyerik legitimitásukat és belső inspirációjukat, vagy máskülönben a rendtelenség, a működési zavarok tüneteinek tekintendők, nem pedig gyógyírnak ezekre”.

Hogy lehet akkor bármit is elérni? A szuverén lokális aktorok a nemzetállamok, s szerzőnk szerint a jövőben valamely nemzetállam vagy nemzetállamok (talán az Egyesült Államok) fog részint példát mutatni, részben valamilyen követendő megoldást kidolgozni, s ez sokkal hatékonyabb lesz, mint a nemzetközi megállapodások.

Scruton szerint az ember érdekeltségének megteremtése, valamint a rugalmatlan és visszaütő túlszabályozások ellenszere, egyben rugalmas helyettesítője az **oikofília** – **Scruton az otthon szeretetére apellál**. Az otthon, amelybe környezetünk és hagyományaink is beletartoznak, emberléptékű hely, amelyet átlátunk, egyben valóban hajlandóak vagyunk tenni érte. Az oikofil környezetvédelemhez ugyanakkor hozzátartozik környezetünk esztétikájának védelme is. Otthonunk esztétikáját pedig több minden fenyegeti: a nagyvállalatok, az állam által ránk kényszerített városstervek (lásd Le Corbusier), valamint a nemzetközi nemkormányzati szervezetek, amelyek ignoráns, beszűkült, önző népességnek tekintik az otthonukért aggódó hétköznapi embereket. Az oikofóbia

Roger Scruton: *Zöld filozófia* (2012 [2018])

(otthonellenesség) mindközül legnyilvánvalóbb megnyilvánulása azonban a multikulturalizmus ideológiája.

Scruton kiáll a piac szerepe, a korlátozott, de határozott állami szerepvállalás és a civil társadalom fontossága mellett a zöld ügyek tekintetében, ugyanakkor rámutat: a valódi civil társadalom nem az oikofób NGO-kat jelenti, amelyek sorban állnak az állami támogatásokért, hanem a helyi emberek társulásait, Edmund Burke „kis köreit”, köztes közösségeit. Scruton rengeteg példát hoz arra, hogy az állami és EU-s vagy nemzetközi szabályozások helyett a helyi közösség önszabályozása miként tartja fenn az ökológiai egyensúlyt, „hiszen azok elvárásainak szeretnék megfelelni, akikhez tartozom” – írja.

Fizessenek a felelősök – sugallja Scruton. A környezeti problémák akkor keletkeznek, mint sok más felelősségi probléma is, amikor a résztvevők el tudják kerülni, hogy tranzakcióik költségei ne önmagukat terheljék. Míg például, „ha Anglia folyói ma tiszták és halban gazdagok, az azért van, mert a jog elismeri a part menti tulajdonjogokat és a tulajdonosok egyesülési jogát”. Az önszabályozó közösségekre hozza Scruton példaként a norvég halászokat, akik sokáig igen jól korlátozták a partmenti halkitermelést, míg az egészet el nem rontotta a környező tengerekre vonatkozó rugalmatlan uniós szabályozás. De a radikális zöldek egyoldalúságát is kárhoztatja s a következő példával szemlélteti: a vadőr felelősen egyensúlyban tartja egy erdő ökoszisztémáját, például állatok kilövésével, az állatjogi aktivistákat viszont nem érdekli az egész ökoszisztéma egyensúlya, ők azt akarják elérni, hogy ne lőjék le az állatokat, az azonban katasztrófához vezethet az egész erdő belső egyensúlya számára.

„A komolyan vett környezetvédelem és a komolyan vett konzervativizmus viszont ugyanoda mutat, az otthon megbecsülése felé” – szögezi le Roger Scruton, rámutatva: „A konzervatívok ahelyett, hogy a környezeti és társadalmi problémákat globális szinten igyekeznének orvosolni, arra törekednek, hogy újra megerősítsék a már ismert és az ember által átalakított környezet feletti lokális szuverenitást”. Tehát **a megoldás a mérsékelt állami szabályozás, az NGO-k és nagyvállalatok témától való távoltartása, a helyi közösségekbe vetett bizalom megerősítése**, valamint a felelősségre vonás biztosítása és a nemzetállamok vonatkozó szerepének elismerése. ■

SZILVAY GERGELY

LÁNYI ANDRÁS MŰVEI

Amennyiben meg kellene neveznünk a hazai „zöld” filozófia alapító atyjainak egyikét, sokan bizonytalán Lánya Andrásra emlétenénk. Lánya számos ökofilozófiai összefoglaló és alapozó kötet szerzője, szerkesztője (*Együttéléstan – A humánökológia a politikai filozófiában*. 1999, *Természet és szabadság – Humánökológiai olvasókönyv*. 2000, *Környezet és etika – Szöveggyűjtemény*. 2005, *A fenntartható társadalom*. 2007, *Az ember fáj a földnek – Utak az ökofilozófiához*. 2010), az ELTE humánökológia képzésének elindítója, aki meghatározó szerepet tölt(ött) be valamennyi hazai ökopolitikai formáció létrejöttében (Védegylet, Élőlánc Magyarországért, Lehet Más a Politika). Ez utóbbiak retrospektív áttekintését a *Porcelán az elefántboltban* (2009) című kötetében írta meg, amely a kezdeti civil tiltakozásoktól (például Bős–Nagymaros ügyében) a kötet kiadásának évéig tekinti át a több formában is alakot öltő hazai ökopolitikai kezdeményezéseket.

Lánya könyveiben úgy ad átfogó képet az ökofilozófia, a „zöld” gondolatosság mibenlétéről, hogy miközben egyaránt felvázolja annak bal- és jobboldali gyökereit, aközben **érvvezetésében minduntalan kiérezhető egy nem elhanyagolható konzervatív habitus**, amennyiben a baloldalinak nevezhető, az univerzalitás igényével fellépő logika, vagyis az ész korlátlan hatalmára való hivatkozás és a számszerűsíthetőség ellenében rendre a kulturális sokféleség, a „különös” hagyományok mellett foglal állást. Műveiben termékenyen kapcsolódik össze a baloldali világképből eredeztethető egalitárus gondolkodás és a jobboldali hagyományelvűség olyan módon, hogy előbbinek releváns bírálata éppen utóbbi védelmében fogalmazódik meg. Az (esély)egyenlőség ugyanis

Lányi érvvezetéseiben nem vezethet a lokális tradíciók feladásához: találon teszi fel a kérdést *A fenntartható társadalom* című könyvében szűk évtizeddel a migrációs válságnak a politikai disputák centrumába kerülése előtt, hogy vajon elfogadható ár-e az európai kultúra önfeladó átalakulása a világ hányattatott sorsú népeinek való segítségnyújtásért? Csak a globális világot nem kihívásként és nem pusztán adottságként, hanem kívánatos állapotként elképzelők számára lehet a válasz egyértelműen igen. Lányi András művei viszont arról tanúskodnak, hogy az ökológiai válság (együtt valamennyi politikai és kulturális következményével) éppen a korlátlan összemérhetőség globális tévképzetéből fakad, amely nem tiszteli, ezért elsorvasztja a lokalitásban gyökerező sajátosságokat.

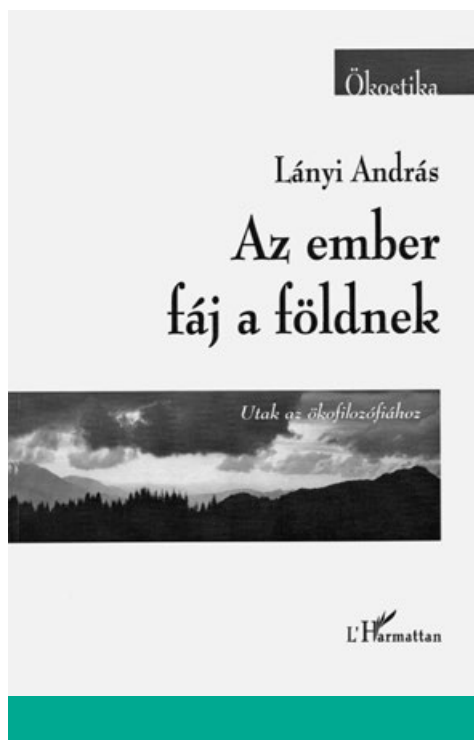
Konzervatív szerzők szellemében eljárva fogalmazza meg *a történetiség elsőbbségét a logikával szemben*, az ízlés, az érzület, a magatartás igenlését a rendszeres politikai ideológiákkal szemben. Lányi András szövegeit lapozva nem csak konzervatív értelmezői horizontból fakadhat az olvasónak az az érzése, hogy e tanulmányok, esszék és könyvek szerzője leginkább éppen a történetiségre való érzékenységből fakadó kötelességből hivatkozik az ökopolitika baloldali hagyományaira is. Több helyütt érvel ugyanis azon megállapítása mellett, hogy a globalizáció a létező baloldali politikák sikere, egyszersmind a baloldali utópiák kudarca. Amiből aztán joggal következik az a megállapítás, hogy az eltérő identitások, hagyományok, a vesztesek és kiszolgáltatottak képviselőit ma már bajosan lehetne a „létező baloldal” programjaként interpretálni.

Lányi András műveiben a természeti környezet, benne a társlétezők védelme iránti mély elköteleződés, az élet védelmének erkölcsi maximája bontakozik ki.

Lányi *ökológiai etikája* ember és környezet elveszett, de nyomokban még fellelhető harmóniájából táplálkozik, amelyre a legszebb példát a lapp halász történetén keresztül adja meg, aki „folyóját” azért akarta megvédelmezni, mert az *része a lényének* – aki a folyón gátat emel, vele szemben követ el erőszakot. Hogy miként bánunk a természettel, az azon múlik, hogy mit tartunk magunkról és mit tartunk hozzánk tartozónak. Lányi ökológiai belátásainak gyökereit a *mélyökológiában* lelhetjük fel, így számos ponton hivatkozik a fogalmat kidolgozó norvég filozófus, Arne Næss munkásságára.

Érveinek rendre visszatérő eleme, a „minden élő falugyűlése” olyan elv, amely azt mondja ki, hogy döntéseinket csak úgy hozhatjuk meg felelősséggel, ha azokban *valamennyi létező szót kap*: az élő mellett a holt és a még meg nem született, az ember mellett az állat és a növény is. Mert az ember világának fennmaradása aligha volna lehetséges a nem-emberi létezők közreműködése nélkül. Lányi munkái együtt példázzák az eltérő világtérképekkel való *szót értés* hermeneutikai erőfeszítéseit (az egyet nem értés posztmodern viszonylagosító gesztusával szemben) és a *szót adás* imperatívuszát, amelynek gyökere – Emmanuel Lévinas gondolkodása nyomán – az arc felismerése, annak tudatosítása, hogy e felismerés nem más, mint a másik megértése, másságának elfogadása, amely nyitottság már mindig etikai is – szól az *Az ember fáj a földnek* (egyik) fő mondanivalója.

Az itt vázoltakból következően Lányi a kezdetektől azon természetkép kritikájából eredezteti ökofilozófiai állításait, amely a természetet pusztán az ember által uralható és használható nyersanyagként képzei el (*Együttéléstan*). Egy ilyen világban nem csak a társlétezőknek (a nem-emberinek), de az embernek sincs helye. Lányi András írásaiban azonban nem az ember kozmikus magánya, hanem egy felelősségből táplálkozó, *több mint emberi* világ képe bontakozik ki. ■

Lányi András: *Az ember fáj a földnek* (2010)

URI DÉNES MIHÁLY

BÉKÉS MÁRTON: AZ UTOLSÓ FELKELÉS

Békés Márton 2014-ben a Századvégnél megjelent könyve, *Az utolsó felkelés spontán mű, elsősorban a modernitás iránti átfogó harag szülte*; ennek megfelelően (némi túlzással) az *Elutasítom!* című előszó – mint a modernség összes „teremtényére” kiterjedő indulatos nyitószöveg-kiáltvány – részletező kibontásának (ám távolról sem lecsillapodásának) is tekinthető. Vagyis „könyvkiáltványnak”. Békés alaptétele szerint, amint azt egy vele készített interjúban olvashatjuk (*A fegyelem zendülése*, Vasárnap.hu), az ember „a gépek kedvéért elhagyta a transzcendens szféra, a teremtett rend és önmaga iránti kötelességeit és a technoszféra rabságába esett”. Olyannyira, hogy mára már nem annyira mi gondoljuk el a gépeket, sokkal inkább azok gondolnak el minket.

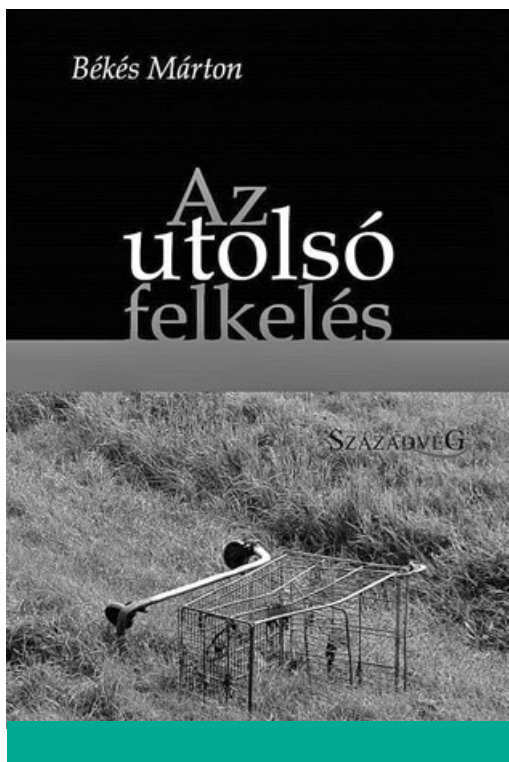
„A gép rossz barát, zsákutcába terel” – a mostanra gyakorlatilag mindent behalózó, grandiózus technoszférává terebélyesedő technológia kiküszöböli a véletlent, megöli a kalandot és az álmokat, igazi örömet és valóságos tragédiákat kiiktató Facebook- és Instagram-életeket hazudik, óriási környezeti tisztításokat végez – bebetonozza az eget, az Isteni Teremtés (és a gondviselés) helyébe végletesen automatizált világot állít. A modern, városi(as) ember a „globális akárhol” (Lányi András) lakója lett, életének nincsen története, üres reflexek mentén szerveződő, wifi-zónákhoz és eszelős (ön)fényképezéshez és vásárlási lázhoz bilincselte napjai közt jóformán alig lehet különbséget tenni.

A megoldást Békés szerint egyedül a (lehető legtöbb értelemben vett) természet(esség) jelenti, amely minket megelőzve és kikapcsolhatatlanul létezik, óriási türelemmel (és persze kérlelhetetlenséggel) mindig a maga útját járja, saját nyelvét beszéli, és amelyhez ugyanakkor – közönségesen adódó, hétköznapi benyomásaink ellenére – manapság is mélyesen mély közünk lehetne: felébredhetjük magunkban, bensőleg odatársulhatunk hozzá, felszabadíthatjuk („a természet az ember egyetlen szövetségese a gép ellen”). Már csak azért is érdemes lenne így tennünk, mert a jelek szerint a civilizációs törekvések által durván kiszorított és brutális sebeket kapott természet „ébredése” – ha szükséges, tudatosságunk legstőtebb peremvidékeiről nekilódulva, szabadságunkat kíméletlenül megkerülve is – feltétlenül érvényt szerez magának. Amint olvassuk: „A fojtott, vibráló, itt-ott már átszüremelő hétköznapi erőszak szétinformált és túltechnicizált világunkban nehezen különböztethető meg a természet katasztrófaszerű direkt akcióitól. Nem is kell talán.

Úgy tűnik, nem a civilizációból vonjuk ki magunkat, hanem inkább a civilizációt vonjuk ki magunkból. Nem kiköltözünk az erdőbe, hanem az erdőt szabadítjuk a városba. A városi primitivizmus urbánus erdősegeket eredményez.”

Míndeközben – egyáltalán nem mellesleg – a növény- és állatvilág a szó legszorosabb értelmében is elindult, hogy visszahódítsa magának az ember által könyörtelenül elrabolt területeket; lépésről lépésre közelít a városhatárokhoz, sőt olykor eljut egészen a belváros védett(nek hitt) tereibe is. „Vaddisznó gázolt egy autós kedden hajnalban a Budapest II. kerületi Szilágyi Erzsébet fasornál” – áll egy cikkben; a hőmpölygő víz kiszabadította az állatokat a kifutóikból, így „legalább hat tigris, nyolc medve és hat oroszán kószált szabadon a városban” – így egy másik. A Pilisi Parkerdő Zrt. szóvivője nyilatkozata szerint „általánosan és a városok minden pontján megtalálható fajok: a róka, a nyest és a különféle ragadozó madarak, például a vércse és a sólyom”. A Rákóczi téri medencében nemrég vadkacsát láttak lubickolni, Túrkevét 2011-ben ellepték a baglyok, Újpesten megvadult sirályok riogattak, Nagykovácsiban pedig hiúz tűnt fel.

A könyv borítóképén egy oldalra zuhant, a városközpont mélyéből (tegnap? száz éve?) kirángatott bevásárlókocsit látunk (vagy talán a város utolsó

Békés Márton: *Az utolsó felkelés* (2014)

darabkáját?), amelyet épp vastagon benő a fű. Csöndesen, mintha tényleg semmi se történne. A harsány, alkalmi ki- és betöréseken túl ugyanis „az utolsó felkelés alatt nem lesz vér, sem felesleges zajongás. Hangtalanul omlik majd össze ez az egész. Olyan lesz, mint a visszatartott lélegzet után tüdőbe áramló oxigén hatása: ereket tágít és vért frissít. Ez a forradalom olyan lesz, mint a szél. Átfúj rajtunk.”

A könyv talán legjellemzőbb vonását az egymástól olykor egészen radikálisan eltérő világszemléletű szerzők merész összeillesztése, sőt (átmeneti és kevésbé átmeneti) „szándékegységbe terelése” adja. Hogyan kerülhet egy síkra a katolikus jobboldali Molnár Tamás és a szélsőbaloldali Guy Debord, Salvador Dalí és Marcuse, Carl Schmitt és az anarchista Thoreau, Sontag és Jünger, vagy éppen a nihilista Cioran és Zamjatyin? – kérdezhetjük. Ez az eljárás – a helyzet rendkívüli súlyosságát mintegy hangulatilag igen erőteljesen kifejező volta ellenére – elsősre valóban különösnek tűnhet. Békés azonban úgy véli: az igazán **meghatározó ellentét ma már nem a jobb- és baloldal szerzői-gondolkodói között feszül, hanem azok közt, akik a technoszféra részévé akarják tenni az embert és azok közt, akik nem.** Ráadásul – mint a fentebb már idézett interjúban kifejti – „Daniel J. Boorstin konzervatív hangszereléssel előbb megfogalmazta ugyanazt, amit a ’60-as évek közepén Marcuse; Jünger és Thoreau erdőmisztikája egy töről fakad; Heidegger és Molnár Tamás neoludditizmusa pedig következetesebb és ezért radikálisabb is a ’68-asokénál.”

Az utolsó felkelés óriási tudásanyagot mozgató, ám lényegében mégis mélyen intuitív szöveg; az ideológiai „féltekék” kísérletező összekapcsolása mellett rendkívül fontos szerephez jutnak benne a hol egy-egy bekezdés kellős közepén felébredő, hol teljes fejezeteket átszövő, indaszerű mondatokba szüremelő intuíciók, homályos sejtések, sőt a természettel kapcsolatos (már-már) misztikus átélések váratlanul felbukkanó „vadnyomai” is. Békés szikárságukban költői – gyakran még az állati és növényi betörésekről szóló egészen konkrét híradásokat is álomkép-sűrűségűvé szervező – sorokban idézi elének a felkelés egyszerre lelkesítő és hátborzongató jeleit: „Amikor leszáll az éj, vörös bundájú négy lábúak fosztogatják a szupermarketek szemeteseit, sötétedéskor vaddisznók lepik el a belváros közvetlen közelét, élelem után kutatva. Tucatnyi nemes vonású szarvas átvonulása bénítja meg órákra a forgalmat a város bevezető útjain, miközben költöző madarak sötétítik el az eget, lehetlenné téve a repülőgépek felszállását. Valahogyan kiszabadul az állatkertből egy jaguár, óriási riadalmat keltve. Minden bizonytalanságtól jutott ki, a borzalmas állatkísérleteket végző laboratóriumból kiszökő kisemlősök ketreceit viszont valaki éjjel szándékosan kinyitotta. Aztán furcsa nemi betegség üti fel a fejét a nemrégiben thaiföldi szextúrán járt nyugat-európai felsővezetők között.”

Békés Márton kötete nem valamiféle részletekbe menően kidolgozott programként, sokkal inkább **„írott csatakiáltásként”, lendületadó mozdulatként, hadba hívásként értelmezhető.** Definíció szerint befejezetlen könyv – de ugyan mi más is lehetne, ha egyszer valaminek a kezdetét jelenti (be)? Jóllehet számos vonalon gazdagíthatja ismereteinket (szinte a civilizációkritikus irodalom összes jelentős képviselőjét színre viszi, illetve értelmezi), igazi ereje mégis ott van, ahol a megvalósítás, a valóságos (legelsősorban benső) tettek irányába terel, és ahol mintegy testileg megmozdít minket. Gép vagy *Geist*, áru vagy álom? – kérdezi. Dönteni kell. ■

KEMENES TAMÁS